

Atheka Gaitzeko Oihartzunak

Liburu baten historia

J. Vinson

Liburu onen historia, jakingarri eta erakusgarria da. Laphurdi-ko kontrabandista famatu baten bizitza kontatzen digu edo, obeki esan, bere bizitzako gertaera bat. Joanes Antxordoki zan haren izen jatorra, bainan Ganix izengoitiaz ezagunagoa zan. Ganix, Manex, «Joanes»-en ttipigarriak dira. Francisque Michel *Pays Basque* deritzan liburuan mintzatzen da Ganix'ez. «Ganis» izkiriartzen du berak. (120-5 orr.) Baita leku bat eman zion bere «Romancero du Pays Basque»-n ere. Arrigarri izango zaizu nunbait kontrabandista batek, ots, legearen kontra gau ta egun altxaturik bizi dan batek, jendeen ardura ain bizirot ta ain luzaro piztutzea. Baiñan Ganix'en balentria edo egite nabarmenena auxe izan zan: Beira'ko printzesari bere lengusu ta senargai Don Carlos'ekin batutzen laguntzea, Espaiñia'ra eramantik, frantses gobernuaren zelatariak abo bete ortzekin utzia. Bestalde, eliztarrak dituzu euskaldun geienak, reaktionarioak. Esan oi dutenez, «kontrabandu egitea ezta pekatu».

Les échos du Pas de Roland, frantsesez.—*Les échos du pas de Roland* Bonaparte printzeari dedikatuta dago. Azkeneko kapituluetan esaten digu egilleak zerk bultzatu zuen liburu hau egitera. Bein batean Ganix ikusi zuen bere bulegoan (1) sartzen (Daskonagerre jauna Bayonan notario zan-eta), zaharturik, akiturik eta mixeri gorrian, bere ondasunetako azken kondarrak baituran ipintzeko asmotan zeto-

---

(1) Bulego: ofizina, bureau. Idazkela.

rrela, «Merezi-gabeko» zoritxar harek kupituta, Daskonagerre jaunari bururatu zitzaion Ganix'en bizitza liburu batean idatzi ta gero kontrabandista zaharraren probetxurako saltzea.

Bere lanetan arazotuta egonik, ordea, Daskonagerre jaunak baztertuak zituen aspaldidanik literaturaren saioak. Ez zuen bada beraren buru-argitasun soillez fidatu nahi izan, eta esku-izkribua amaituta, adiskide batzuen iritzipean ipiñi zuen, eskatzen zielarik, arren, berikusi, kendu, zuzendu edo erantsi zezaten beren gogora.

Eragozpenak.—Lagun oiek geienak bizirik bait-daude, ezin dizaket aien izenak emen aipatu. Aski da esatea, 1869 garren urteko azkenetan (2) eta lenengo aldiz agertu zala liburua, elkar-lan orrexen ondore bezala. Berealatik asi zan egillea bere liburarentzako sal-dei edo «erreklamu» zabal-zabal bat antolatzen. Bainan asieratik bertatik ustegabeko eragozpen batekin egin zuen topo. Liburua, zer esanik ez da, erlijiozko giro ta sentimentu sendo batez kutsatua zegoen, bainan autoreak ez zuen kontuan eduki eliz-gizonen alderdikeria, «ezin-jasaitea», ta egoskortasuna («l'intolérance et l'exclusivisme du parti clérical»). Bere liburuko zati batzu kendu arteraño, laguntzarik emango etzietela adirazi zioten. Zati oietan maixiatua zuen, zuhurki eta begiramen aundiz, eskualdun apaizen zorrozatasuna; salatua zuen bezperako elizkizunak luzeegiak izanik, neskak beren etxetara beranduegi irixteko beartuak zeudela; gaitsesten zuen igande ta jai-egunetan gizonetzkoak bazter batetik eta emakumezkoak bestetik ibilli behar izatea. Daskonagerre jaunak kendu egin zituen orra-ko zatiak, eta bigarren edizionean, beroien ordez uskeri batzu idatzi zituen, serorak zirala, fraideak zirala, fedea zala... Urrunago ere joan zan: geroko edizione batean —kolejioetarako zan au— XII'garren kapituluko parrafo bat —nun eta euskaldun gazte bat eta onen andregai-a ageri bait-ziran— kendu ta ama bat, bere umetxoari maitte-maitte egiten ziona, ipiñi zuen. Hura ahalegeria! Hura tartufotasuna!

Geroztikan ez zuen oztoporik arkitu. Bi urtera gabe, Apezpiku eta Artxapezpiku batzuen baimenezko ogeitamarren bat karta erre-zibituak zituen egilleak; bai eta, liburuaz xoratuta, irakurle askok zuzendutako bertso-sortak ere. Aldi berean zenbait egunkarik itz laudoriozkoak ugari eskeintzen zizkieten liburuari. Agiri oiek guztiak Daskonagerre jaunak litografiako bilduma (album) batean bildu ta argitarazi ditu. Album hori bakan-bakana bilhakatua (3) da gaur egu-

(2) Badago emen Vinson'en uts-egintxo bat. 1867 garren urtean agertu zan.

(3) Biurtua, egiña.

nean. Arako zatietarik batzu bere liburuaren azken ateraldietan ere ezarri-azi ditu.

Album horren xehetasunak.—Titulua *Les échos du Pas de Roland*, L.-L. Bonaparte printzeari dedikatua. Erregeren bibliotekatan onartua, Vaillant Mariskalak 1868-V-4'an agindua. ... (4) diozesako Apezpiku ta Artxapezpiku jaunena baimenak eta kartak. Barreneko banaketa (kolazionea): ft (i), titulua; ij-iiij (recto = eskubiko orrialdea) Bonaparte printzeari eskeiñitako bertsoak, «Edmond Guibert»-ek Larresoro'n 1869-II-17'an izenpetuak, iv (recto), St. Claude'ko apezpikuaren karta. 169-186 orrialdetan (377 d eta 377 e edizioetik atereak), Apezpikuen baimenak. 10 fts., zuritan. 1-2 orr. C.-F. Godard apaizaren bertso frantsesak, fetxa gabeak. 7-8 orr., Adolphine Bonnet andereñoaren bertsoak (okerrez, Henry d'André'k firmatuak). Abek, 377 d eta 377 e edizioneko aurre-aldean agertuak ziran. 8-13 orr., «Kantabritar bertsolari» Edmond Guibert'en bertsoak, fetxa gabeak. 14-47 orr., «Les échos du Pas de Roland»-en gaiñean 19 artikulua, geciak apaiztar egunkarietatik artuak. 48 orr., Dagenet jaunaren karta bat, Ganixek Paubeko auzitegiaren aurrean agertu bear izan zuen denboretakoa. Bertako «Prokuradore Imperiala» zan jaun hori (5). 49-59 orr., egunkarietako iru artikulua; amaika orrialde oiek letra-molde diferentean egiñak daude; liburua (albuma alegia) Paris'ko Legastelores'nean litografiatua izan zan, eta orri aiek, agi danez, gerrogo erantsi zituzten. Ezta iñun ere ageri artikulua oien fetxarrik. Ondorean, bi orri egalari («feuilles volantes») numero-gabeak, ezarri dituzte; lenbizikoan —litografiatuta— Mathieu kardinalaren baimen-karta bat agertzen da, 1869-IX-9'an egiña; bigarreanean —Baiona'ko Laserre'nean moldizkidatua— Edmond Guibert'en frantses bertso batzu, eta euskerazko beste batzu, ikusten dira. «Eskualdun bat» (Un basque) firmaturik daude, eta 377k-ko edizionean emanak izan dira.

Sal-deierako beste ale batzu.—Daskonagerre jaunak Edmond Guibert'en bertso-atal bat berezian imprimarazia zuen; onen izena «Ganix» zan, 1869-XII-31'n fetxatua, «Un basque» izenpetua, eta Bor-

(4) Puntudun tarte orretan, Diozesa oiek zeinbat ziran ezarri bear zan; bainan, inprenta-utsez, zuri gelditua da.

(5) Bein batean muga-zainek moko-zainek topatu zuten Ganix, hau kontrabandista andana batekin zebillela, Saint-Blancard aien buruzagiak pistola-ukaldi bat egotzi bait-zion Ganix'eri, honen lagunek suak arturik garbitu nahi zituzten S. Blancard eta bere gizonak. Ganix'ek eragotzi egin zien. Paube'ko auzitegira eramana, “armak eskuan”-eko jazarraldiagatik (“rebelión a mano armada”), libre utzi zuten bertako juezek, biotz aundiko egite hura kontuan arturik. (Vinson'en oarra.)

bon'tar Sebastian Printzeari dedikatua. Printzipe au, Beira'ko printzesaren semea zan eta Paube'n arkitzen zan aldi artan. «Epistola» orrek ba-zuen bere kakoa: printzeagandik Ganix'endako laguntza bat eskuratzea alegia. Nik dakidanez, Printzeak «ez entzunarena» egin omen zuen, eta ez zan batere arduratu bere amaren «salbatzailleaz».

Daskonagerre jaunak artuak zituen lenengo 13 apezpiku-baimena, litografiatu-aziak zituen (formato aundiko lau orritan). Urrengoa, beste 18, Baiona'ko Laserre'nean inprimatuak (14 orrialde in-4.º). Orobat egin zuen egunkarietatik aldatutako bost zatikin (4 orr. in-12.º) eta zati oien ondoan, Adolphine Bonnet andereñoaren bertsoak ezarri-azi.

Aipatzekoak ditugu oraindik: egunkarietatik iru artikulu; Bar-koxeko kartaketari zan Oxalde koblariaren zati batzuk, Baiona'ko Laserrenean inprimatuak, orri bat in-plano; Edmond Guibert'en bertso-atal bat, «Berceuse basque» (euskal-seaska kantua) izendatua, 1869-III-2'an egiña eta Baionako Lasserrenean argitaratua. Dana aipatu bearra baita, onoko au ere aipatuko dugu: «Les échos du Pas de Roland» gai-tzat harturik, tamul mintzairazko bertsoak egin ziran bost lauko (quatrains). Bertso oiek «Recueil des chants tamouls» (Tamul kanta-bilduma) deritzan liburuan irakurri ditezke, Z. Savaralouniker jaunak bilduak. (Pondichéry, impr. du Gouvernement, 1869, in-8.º) 123-124 orrialdetan.

Turistentzako gidariak.—Bada geiago ere. Rennes'ko Oberthur etxean Daskonagerre jaunak turistentzako gidari-liburuska andana bat inprimarazi du (Guides pratiques et abrégées des touristes), Kanbo, Donibane Lohitzun eta Miarriz'erako bere obraren iragarkiak (anuntzioak) litografiatuta zeuzkatelarik. Estalkiko azken orrialdetan, Ganix'en argazki bat ageri da. Argazkilari trebe bati atera-azi dizkio errialdetaren eta bertako jendeen argazkiak; kartulinetan itsasi ta titulo bat eman die: «Le Pays Basque» eta «Les échos du Pas de Roland» (Roland ipiñi bearrean, Rolland irakurtzen da; uts ori, maiz gertatu oi dana, grabatzailearen zabarkeriz). Ikuskizun oietako batzuk biali ditut nik 1878 gn. urteko Eposiziora. Ez dakit zenbat egin ziran aietarik; nik beintzat 25 dauzkat; dakidanez, iñungo bildumarik osatuena da nerea.

Sal-deia atzerrian. Gaztelaniazko itzulpenak.—Sal-dei ori atzerri-raño ere eldu zan. 1867 urtean agertu zan Baionan, itzulgillearen izenik gabe, españolez egiñiko ixurpen bat, Daskonagerre'ren adiskide zan Birminghaman jaun donostiarrek egiña. Ez zan itzulpen ori literatur-zaleen gogokoa izan, eta Daskonagerre jaunak, estilo goragoko beste bat erdietsi naiean, bear ziran pausoak ematen asi zan. Berak

eskaturik, Garcia Gutierrez olerkari txit ezagunak (aldi artan Madrid'eko gobernuaren konsul nagusia zana) egin zuen, «espezimen» gisa, «Les échos»-eko lau orrialderen itzulpen bat. Aukeratu zuen orretarako, lenengo edizioko XII garren kapitulua, 167-171 orrialdeak. Ba-daukat nik, lan orren aldaki edo kopia bat.

Miarritzen udaraldia egiten zuen Cadiz'ko jaun ezagun batek, artu zuen bere gain beraren lagun idazle bati obra osoa itzul-araztea. Artu-emanak moztuta gelditu ziran, ordea, baiñan zertxobait geratu da saio ortatik: itzaurre bat, 68 kuartetaduna, Ganix-en kondaira osoa laburki kontatzen diguna. Onen kopia jatorrizko bat ba-daukat.

Agertu zan azkenik, 1872 urtean eta Madrid'en, Vicente Mantrola euskaldun apaiz jaunaren izena zeraman itzulpen bat. (Jaun ori, Alba de Tormes'en il zan, 1891 gn. urtean, 60 urte zituelarik.)

Agertzeko omen ziran aldi artan beste bi itzulpen: bat inglesa, beste bat alemana. Ez dut uste agertu diranik. Ba-omen dira inglezeko bi itzulpen, argitaldari gabez ez-agertuak. Alemanian bai, atera omen da bat. Nik ez dut iñoiz ere ikusi.

Les échos du Pas de Roland, euskeraz.—Lengo lerroak irakurrita, aisa ulertu izango du irakurleak, liburu onek duen titulu-peko aipamena, «traduit du basque» alegia, zuzena ta bidezkoa ez dala; liburugintzako amarru bat baizik ez dala. Alabaiñan euskal textoa eskatzen bait-zuten, laister asi ziran pentsatzen hura egin bearra bazala. Daskonagerre jaunak bere eskuz ezpait-zezakean egin, arazo hori Larregi apezari bizkarreratu zion. Ziburutar apez hau Sempere'n (St. Pée sur Nivelle) erretore zan; ondoan Baiona'ko San Luis Gonzaga'ren Istituzioneko zuzendari; urrengo, Baiona'ko S. Andres'en parrokiako erretore; bertan il da 1878'ko abenduaren 16'an, 54 urtekin. Larregi jauna lanari eman zan eta itzulpen bat egin zuen, jatorrizko frantsesarekin guziz bat ez zetorrena. Berak idatzi ta bialduala inprimarazten zuten. Lan nekoso orrezaz aspertu egin zan azkenean. Daskonagerre jaunak bere aldetik, itxogiñaren itxogiñaz gogaituta, gelditu-azi zuen argitaraldia. Galeradak orrialdetan jarririk ez ziran-eta, banatu egin zituzten kajeetara. Bearrik, prueba bat egin zuten neretzat; oexek eta ordurako inprimatuta zeuden iru orriak dira Larregi jaunaren lanetik gelditzen dan guzia.

Guibert'en itzulpena.—Autoreak orduan Larresoro'ko gizaseme bati zuzendu zan, Edmond Guibert zeritzana, Semenario ttipiko ikasle aurreratua ta Aundian ere urtebete egiña zuena. Literatura-zalea izanik, Ganix'en zorigaitza euskarazko bertsoan kantatua zuen. Esku-idazkia oso-oso egin zuen bezain laster asi zan onen argitaratzea. Orain ere, ordea, geldi-azi bearra izan zuen Daskonagerre jaunak.

baizik-eta, ortik eta emendik oarrak egin bait-zizkioten, oso funtsezkoak, itzulpen orri buruz. Oi zuenez, jaun onek bere adiskide batzueri itzulpenaren berri emana zien; eta oiek zera oarrerazi zioten alegia, itzulgilleak ez bide zuela eskuaraz idazten oitura aundirik; zuzen idazten ez zekiela; eta bereziki, harek erabillitako dialektua Donibane Lohitzun'ekoa etzala, bertakoa izan behar zuen-eta, irakurleen ustez, Daskonagerre jaunaren mintzaira jatorra, bera donibandarra zan ezkeru.

Azken saioa, sakristauarena.—Egillearen familiar andere batek —ez dut haren izena agertzerik— bere gain hartu zuen bear bezalako itzulpen bat tajutu-azteko zeregiña, toki hartako izkerazkoa alegia. Inguru aietako sakristau batek egin zuen, andere haren begirapean, eskatutako itzulpena. Ba-zuen onek toki-kutsua, baiñan frantsesetik itzez-itz hartua zirudien. Inprentara baño lehen, zuzendu, orraztu, obetu bearra zuen. Daskonagerre jaunarekin adiskidetasun onean bait-nengoen, galdetu zidan, ea nere gain hartuko ote nuen egiteko hura. Baiezko erantzuna eman nion, baldintza batekin orde: nik bakarrik ez egitea. Euskaltzale bat, jakintsu bezain apala, izan genduen lankide; haren izena argitaratu gabe utzi bearra dugu baña. Bederatzi saialdi bear izan ziran amaitzeko. Ahurti'n, Bardos'en eta Baiona'n jardun genduen, 1869-VII-20'tik 1870-II-6 arteraiaño.

1870 gn. urteko uztaillerako inprimaldia bukatua zegoen. 2.100 ale egin ziran, aietarik 100, paper dotorean. 100 ale berezi oiek eraskin bat zeramaten: liburuko bertako azken lau orrialdeak; bañan zuberoraz, baxe-naparez, gipuzkeraz eta bizkaieraz emanak; zuhur-itz (erre-franak) bilduma bat eta iztegitxo bat. Epigrafua: «Bihotz handiko gizonak eztute bertze eginbiderik beharren sokorritzea baizik. Axular.», Axulargandik hartua ba-dirudi ere, alperrik ibilliko ziñake idazle onen lburuan billatzen; ori bai, beronen ortografiaz ezarri genduen.

Sal-deia.—Urtebetez lehenagotik iragarria zegoen obra honen agerpena. Bi artikulu luze egiñak ziran ortarako, zati labur batzuk iru izkuntzatan —euskaraz, frantsesez eta gaztelaniaz— aietan sartuaz, iru zerrendatan; Baiona'ko «Courrier»-en agertu zan bata, garagarri-llaren 16'an; bestea, hiri bereko «La semaine religieuse»-n; biak bi orritan arkitzen ziran, aipatutako aldizkari oien barruan erantsirik. Azken-aldean, euskal-textoaren iru edizione iragartzen zituzten: edizione arrunt bat, 2 liberatan (libera = franko) saltzekoa; beste bat, 5 liberakoa, paper dotorean egiña; eta azkenik edizione apain-apain bat, 10 liberakoa; ba-ditu honek, euskal-textoaz gaiñera, frantsesez eta gaztelaniazko itzulpenak, bertso zati batzuk, dialekto nagusien eredu edo espejimen bat edo beste, iztegitxo bat, esaera zaharrak,

foto-ikuspenak, Eskual-herriaren mapa edo karta bat eta musika-notadun euskal kanta batzuk. Edizione aberats hau ezta sekulan agertu.

Guibert'en eriotza.—Edmond Guibert zan «Semaine»-ko artikulua-ren autorea. Agi danean, ez zegoen asarre, Daskonagerre jaunak haren lana bazterturik ere. Gaiñerakoan, politikako gertaerak eta geroxeago piztu zan gerrak, ala-olako literatur-saialdi aiei egoak moztu zizkio-ten erabat. Guibert arjeliar tiratzailletara joan zan soldadu; gero Me-xico'ra joan da etorririk, negargarrizko heriotz bat arkitu zuen, Bor-delen, 1872'ko uztailaren 22'an, 25 urte zituela.

Vinson jauna, bertsogille.—Azkeneko elkar-saioa egin da biara-munean, urrengo bertso abek biali nizkien nere bi lankideri:

«Nous avons su plier la taille colossale
de votre antique langue et polir ses contours;
nous avons terminé l'oeuvre monumentale
sous nos hâtives mains élevée en neuf jours.

(Zuen hizkuntza zaharraren mukulu gaitza makurtuazi dugu, bere ertzak legunduaz; gure esku leiatsuek bederatz egunez eraiki dute egiteko aundi hori.)

Nous avons terminé!... comme en un jour de fête,
sur le texte fermé, sur ses feuilles remplies,
je dépose, enchanté, ma plume satisfaite:
dans ce labeur ingrat, j'ai gagné deux amis.

(Amaitu dugu! Jai-egunean bezala, letraz beterikako textu itxia-ren gaiñean, pozez pausatzen dut nere luma atsegindua. Lan neketsu horretan, bi adiskide ditut irabazirik.)

Ainsi, pour alléger le souci qui s'apprête,
pour m'adoucir au coeur le poids de l'avenir,
je voudrai, tout le long de ma vie inquiète,
de ces neufs jours heureux garder le souvenir.

(Eta honela, etorkizuneko kezak arintzeagatik, datorreneko pi-suaz bihotza ezititzeagatik, gogo nahi nuke, nere bizi urduri guzian, bederatz egun zoriontsu hoien oroitzapena gorde.)

Mais ne m'oubliez pas si ma route dévie;
de ce travail commun les moments furent doux;
amis, pensez à moi, quand le sort de ma vie
m'aura, dans son caprice, emporté loin de vous.»

(Baldin nere bidea saiesten bada, ez nitaz ahaztu; goxoak izan ziran elkar-lan horretako momentuak. Adiskideok! nitaz pentsa, alaberraren kasketaldiak zuengandik urrunerazten nauenean.)

Eskualdun baten erantzuna.—1870'ko martxoaren 8'an, aietako batek —gure lanean parterik aundiena egin zuenak ain zuzen— laukodun abexek biali zizkidan:

Eskerrik hoberenak phertsu maitenentzat
bihotzez derauzkitzut zure franzesentzat;
Ez arbuya nere hauk sorthuak phausuan
ille zurien hormek iraungitu suan.

Adixkidantza ona kolpezkoa da maiz;
ezagutu orduko zurea egin naiz.
Ezkarak zorionez batbederatuak,
ez gare higaturen berriz atzetuak.

Lan agorra ziteken, bederatzzi egun,
iduki gintuzkena zu, ni, Dasko lagun.
Ongi egin nahiak, deskantsurik gabe,
ethorkirat abian, elkharren herabe.

Nolakoa nahi den egin dugun lana
(agian Eskaldunen gogorat errana!)
gozoena dakusat orhoitzapeneko
zurekin adixkide eman naueneko.

Baiñan zertako bada atsegiñarekin
zure hitz amultsuak griña du berekin?
Geroaren beldurak, urrungotz adiuak,
ez ditu hola galde gure amodiuk.

Zaude gure artean, mintza eskaldunez,
Athekaitzez bezala bertze oihartzunez;
ez da izpiritua galtzen oihanetan,
lan onez aithor ona duten gizonetan.

Halere zorionak, noratpeit gogorat,
goizik heltzen bazaitu yar-lekhu gorarat,
guk, zuretzat nahiak egun denak lorez,
atsegin dukegu zuk bildu on ohorez.

* * *

Euskerazko itzulpena, interesgarria da ta ongi egiña. Esan dezaket nik hori, naiz ta hura egitean parte artua izan. VII gn. kapitulu-
lvan, iketa-eredu (espezimen) luzexka bat ezarri dugu.

J. J. Lengoust jaunak, «Gure Izarra» deritzan bere egunkariaren lenengo —eta orain arteko bakarra dan— zenbakian, Atheka gaitzeko oihartzunak argitaratzen asia dago, folletoe gisa. Eta J.-P. Goytino'k Los Angeles'en daukan «Californiako Eskual-Herria»-n oso-
osorik argitaratu du (dedika-itzak ez beste guzia) 1895'ko martxoaren 2'tik abuztuaren 3 artean.

Zatitxo bat, iru itzulpen oietan dagoen bezala.—Ona emen lehen aipatutako iru eskual-itzulpen aietako espezimen edo eredu bana. Lenengo kapituluko parrafo auxe aukeratzen dut (1'go edizioneko 12-13 orrialdetan).

Frantsesez.—«Le Pas de Roland a sa légende merveilleuse que tout le monde connaît. C'est à travers ce rocher incliné sur l'abîme que le paladin s'ouvrit un passage, eta sa grande ombre plane encore sur nos montagnes; mais le pas de Roland a aussi ses souvenirs modernes et j'ai pris à coeur de les répéter.» (Esan nai du, itzez-iztxo: «Ba-du Erroldan-igarobideak bere ele-zahar miresgarria, mundu guziak ezagutzen duena; amiltegi-gaiñetik makurtzen dan arkaitz horren erditik egin zuen zaldun harek pasa-bide bat; eta bere itzal aundia egaka dabil orain ere gure mendien gaiñean. Erroldan-atekak baditu orreatik gaur-eguneko oroitzapenak ere, eta oiexek kontatzeko asmotan nabil.)

Larregi'ren itzulpena.—Libre zamarra da hau: «Arlan-Errekaik baditu bere omen zaharrak; aho-mihi gehienetan darabiltza; izena eman dion zaldun gudulariak bere oin puntakoarekin utzi dio bere aiphamena. Badire orhoitzapen berriagoak ere hainitzen beharritar at helaraztia gutiago merezi ez dutenak.»

Guibert'ena.—Onelaxe idatzi zuen E. Guibert'ek (12 gn. orr.): «Atheka gaitzeko erreka bere omen arrigarriak ba-ditu. Arrolan zango puntakin harroka bat dilindan ezarria arraillaturik, haren erditik pasatu zan, eta oraiartino mendartean haren itzala tristerik ibiltzen da; bainan erreka horrek baditu ere oroitzapen berriagoak; heyek nahi nituzke hemen orhoitazi.»

Eta liburukoa.—Azkenikako itzulpenak onela dio (4 gn. orrialdetan): «Atheka gaitzak badu bere mendetako omen ederra, guziak dakitena. Hosiñen gaiñerat makurtua den arroka horren erditik, Erro-

lanek ideki zuen beretzat bide bat; haren itzal handia, gora hegal-datua, dabilla orain ere gure mendien gainian. Baiñan Atheka Gaitzak baditu bere orhoitzapen berriak; hoyek orhoitarazteko hartu dut hemen xedia» (6).

Gaztelaniazko itzulpenak.—Interesgarri derizkiot ere, gaztelaniazko iru itzulpenak agertzeari, bata bestearen urren. XII'ko kapituluko zati auxe aukeratu nai dut (1'go edizioeko 168 orrialdea): «C'est la nuit. Le soleil est couché, et ses dernières clartés se projettent encore dans la vallée. Assis au pied d'un chêne, a coté de sa fiancée, un jeune homme lui exprime avec un sourire de bonheur toute l'impatience qu'il a de s'unir a elle. La voix de l'angélus se fait entendre; la couple se lève comme mû par un ressort; le sérieux a remplacé le sourire, la prière a succédé aux doux propos.»

Bermingham jaunarena: «Llega la noche. El sol se ha puesto y sus últimas claridades se proyectan todavía en el valle. Sentado al pie de una encina, al lado de su prometida, un joven gallardo le manifiesta, con la sonrisa de la dicha, la impaciencia con que aguarda el momento de unirse a ella. El toque del ángelus hiere sus oídos, la pareja se levanta como movida por un resorte; la gravedad ha reemplazado la sonrisa, y juntos rezan.»

Eta Manterola jaunarena: «Es por la tarde; el sol va declinando y recoge los últimos destellos que perezosamente abandonan el valle...» Manterola'k ez bait zuen bere itzulpena lenengo edizionetik egin, kolejioetarako edizionetik baño, zati orren jarraipena ez dator bat jatorrizko textoarekin. Ona nola bukatzen dan: «La oración sueña y la piadosa vascongada se levanta como movida por un resorte;

---

(6) Beste "espezimen" edo dalako bat aipa genezake emen, iru oietaz gainiera. Baionako "Herria"-ren almanakan irakurria dugu (1950 urtekoa, 35 gn. orr.). Seigarren kapitulua da, baiñan naiko aldatua ta moztua agertzen da. Esan diteke Daskonagere'ren aldiko irakurleek eskatzen zuten "toki-kutsu" hura —arako sakristauak nolabaitere emana!— kentzeko alegiñetan ibilli dala Almanaka'koaren ixurgillea, fonetikari buruz, baita itzeri eta zentzuari berari buruz ere. Irakur zatitxo hura, "sakristauarena" lehenbizi, Gure Almanaka'koa urrenko: "Soldaruak Makayan. Galerna orruaz errebian zaguengan, eta erregiña erreberian nahasiari alde guzietarik mamu eta itxura izigarriak iduritzen zaizkonian, Ganixek, hirrisku guzien erditik, Yinkuari eskerrak zituenian, alegeatua ere gau lotsagarri horren bixtan, zeren hain umgi gordetzen baitzituén haren xediak, bertzelako zerbeit gerthatzen zen Makayako etxe batian." "Soldadoak Makean. Galerna orroaz errabian zagoenean; erregina aldiz erreberietan nahasia, hura, Don Karlos handiaren andrea, etsaiek eskuratuko zutelako beldurrak joa; Ganix menditarra ordean alegeatua, Jainkoari eskerrak bihurtzen ziozkala zeren denbora itsuzi harek nahi bezala gordetzen baitzaizkon xedeak; bertzelako zerbeit gerthatzen zen Makayako etxe batean." Autoreeri bear zaion errespetuaren kontuan ba-dakite "babak egosten", agidanez, Bidasoz haraindikoek ere... (Itzulgillearen oarra.)

en sus labios, la seriedad ha reemplazado a la sonrisa; al canto ha sucedido la oración.»

García Gutierrez'ek onelaxe idatzi zuen: «Llega la tarde; apenas puesto el sol y quedando sólo un reflejo que aún ilumina el valle, se apercibe bajo una secular encina y al lado de su prometida un joven que con la más dulce sonrisa le asegura, repite y afirma cuán impaciente espera el momento de unirse para siempre a ella; si acaso en este momento el metálico sonido de la oración suena, como movidos por un resorte invisible se levantan; la gravedad y el recogimiento reemplazan las cariñosas protestas, y el rezo se deja oír» (7).

Chao eta Beira'ko printzesa.—Liburu ontako pasadizorik nabarienari buruz, Beira'ko printzesa Espainiara sartzen danekoa alegia, Chao'ren karta bat ezaguterazi didate, Maule'n 1838'ko azaroaren 4'ean tinbratua. Auxe esaten zuen hartan:

«...adiskide maitea: Baxenabarre'tik gatoz, Beira'ko printzesaren igarotzea ikusi, edo obeki esan, hartan lankide izan ondoren. 44 urteko emakume zuri, eder eta xarmanta da. Emazte-lagun bat eman bear zitzaion Karlos errege onari, alkandora barrenez kanpora jazten zuen-eta. Ziri ederra sartu diogu Belsunze'ko kondeari; alako igande eder batean, arratsaldeko irurretan eraman genion printzesa, baserritar soññekoz jantzita; ta harekin batean, Carlos'en semea (8), ohorezko andereño bat eta Custines jauna. Adiskide bikain harek ez zuen somatu deus ere. Haren ixpentuen bildur ginan. Izan ere, bere jauregiko torretxoetan ikurrin bat ezarri ta bere kulebrina tiratzeko gizona baitzan, bai eta gero 600 baserritar bildu-azteko ere; ba-zan bizkitartean alako bi aldiz gizon, han-hemen sakabanaturik eta gure bide-bazterretan, alegia ta deus ez, zelatari bezala kokaturik. Axeria hobe, otsoa baño. Eta gurearekin irtenak gera, osotoro. Berari ez

---

(7) Itzulgillearen oarra: Euskerazko itzulpenak ere ez dio jarraitzen emandako textuari; edo, zeatzago esateko, jarraitzen dio bai berari ta bai kolejiotarako edizionekoari ere, biak bat egiñik eta nasturik. Ona emen bera: "Arratsa da. Iduzkia sartu ez-bai han da, oraiño haren azken argiak hedatzen dire zelaian. Haritz baten onduan yarria, gizon gazte bat, bere maitiaren aldian, goxoki elheketan dago hari erraten zein berant heldu den bat bertziarena biak bat egin behar dituen orena... Yarria bere etxeko athian, ama gazte batek, altzuan dauka bere haur sortu berria; hunentzat ditu bere irri eztiak, hunen loarkatzeko aldizka bere kanta laiño guziak. Anyelus hasten da eta ama eskalcuna xutitzen bere haurra besuetan, gelditzen kantatzetik bihotzeko othoitzaren ezpainetan erabiltzeko; gizon gazte eta andregaya ere kolpez yeikitzen dire, utziz hitz eztiak, zeruari beira, othoitz egiteko."

(8) Montemolin izenaz ezaguna, jainkozko deretxoaren aldekoek Karlos VI garrena deitzen diotena. Vinson'en oarra.

zioten ezer esan biaramuna arte, hau da, karabana txikia aienatua zan arte... danak izandu dira iruzurtuak —polizia iñor baño areago— printzesaren historia honetan. Lengusuak eta biok, izugarrizko irri-karkaillak egin ditugu, zalditik erori-bearreko bai, iru legoa bi-tartean. Ba-dira kapitulu horretan bost-sei pasadizo irri-egingarri, prinzesaren iztar zuriak parte interesante bat beroietan jokatzen dutelarik. Jauzi bat egin du zalditik, jostagarri baizik izandu ez zana...»

Lehen ikusi dugunez, Manterolak 1834 urtean gertatu zala ori, dio; Francisque Michel jaunak, berriz, Beira'ro printzesa Espaiñiako Karlos'ekin 1835 urteko azaroan batu zala esaten du. 1838'ko urrillan esan bear zuen obeto, au da, karlistadaren azken aldietan; maxinada hori, ba-dakigunez, 1839'ko urtean bukatu zan, Espartero'k eta Maroto D. Karlos'en lehengo jeneralak korapillatu zuten Bergara'ko egiunearekin.

* * *

Ona emen orain, Daskonagerre jaunak bere liburuari kendu zion harako zati hura. Sekulan ere ez baita —guk dakigunez beintzat— euskeraratua izan, gerok egin dugu haren itzulpena, ez laphurdiko izkerara, ordea, gure gisako gipuzkerara baizik. (Itzulgillearen oarra.)

* * *

«Oroz gain maite dut eta agurkatzen nik apaiza. Nola hura ez miretsi, bere lan santuan ainbeste ta ainbeste bider ikusiz gero? Baiñan zergatik, ona ta karidadea egiteko beti prest dauden gizon oien kartsutasun neurrigabea ikusi arren, beren itz kontsolagarriak aditu arren, zergatik, diot, sufritzen dute gure herriek, eta zergatik ari dira jendez urritzen? Bizia, mundua, kolore goibelez estalia agertzen da, nunbait, apostolu bikain oien begietara. Gaitz baten aurka diardutela, ez ote dira gero, traba bat kendu nairik, beste traba berri bat piztu-arazteko arriskuan erortzen? Zer dala-ta, jai-egun ta igandetan, emakumeak alde batetik eta gizonezkoak beste batetik ibilli bearra? Neskak-eta, atal-aurrean eserita, aspertu egiten dira; eta nola-baiteko jolas-gaia billatu naiez, lagun urkoaren lepotik maixioka ta marmarka asten dira, iñor ere barkatu gabe, orain hori, gero beste hura mingañean hartuz, aldizka ta txandaka, karidadeaz gogoratzen ez dirala geientsuan. Projimoaz esaten dan gaiztakerien berri jakin nai al duzu? Zoaz andretxo aiengana. Beste batzuek, beren txolar-teak gozatzearren, jokuan billatzen dute emoziñoa, bai eta arriskua ere. Noizpaitean, karta-igarleengana jotzen dute. Beste askotxo oraindik, taldeka ta modu aspergarrian paseatzeaz gogaiturik, zearkako

bideetatik abiatzen dira, igeska bezala. Eta beste batzuk azkenez, koro-taldeak osatuaz, kantuz asten dira, ez ordea gure mendietako doñu xarmangarriak, elizakoak baizik; kanta txit errespetagarriak noski, baiñan aientzat atsegin eskaxeokak.

Ba-dirudi orduan, dana dala goibel eta triste, baita projimoaren lepotik egindako maisiaketak ere; eta jaiotzen ikusi gaituen lekua uzteko gogo sortzen zaie, eta aurtzai, naiz ostatu-neskame egiten dira... eta zorionekoa iraindik, gezurrezko maite-saretan oiña labaintzen ez zaion hura!... Badijoa, eta maiz betiko adio esaten dio herri-kari, zeren igeslari hura orduan, nunbaiteko gizon batekin ezkontzen da; ez segurki —siñista zadazute neri— penitentzi-eresiak kantatzen billatua...

Mutillak berriz, bakarrik ibiltzera kondenatuak dauden mutil aiek, zer egingo dute? Ezpaita egunero pastoralik, ez-eta ere pillotan jokatzeko aukerarik, zer gertatzen? Tabernak betetzen dirala, kartetan aritzen dirala, zernai edanari ematen dirala. Laister ez da lasai arkitzen euskaldun gaztea. Etsipena, gogo makaltasuna ta nagieria bere bizi az jabetzen dira. Eta nola lan-egitea bearrezkoa dan, nola iñork nai ez duen langille alperra eta ardozalea, hura ere kanpora dijoa, kale-garbitzaille egiten da, edo zapata-garbitzaille... eta aienatzen da azkenik, bein da betiko.

Ai, Ganix ezagutu ba-zendute bere gazte-egunetan! Beretzat zeuzkaten gorderik herriko neskatxarik pollitenak beren irri-par gozogo-
gozook. Atseginaldi guzietan bera zan alaiena; txirula ta atabalak beren basa-soñuak herriko plazan entzun-arazten dituztenean, bera zan neska-mutil pillo pozgarri aien aurretik ibiltzen zana. Aldi artan neskatillak ez zuen bildurrik, baldin ama ardurati baten edo-ta, euskalduna dan aldetik birtuteen zaintzalle jatorra dan anai azkar baten begipean jolastu nai ba-zuen. Aldi aietan etzan iñor ardantegietan egoten, jende gazteak bazekiten beste nunbait billatzen beren eda-deari komeni zitazkion jolasketak-eta... Eta arratsean, garai onean, danak etxeratzen ziran, egindako josteta gaitz-gabeaz beren biotzak pozturik eta atsegindurik. Orduan, nork bere baitan ba-zekien jolasten, gogoz lan egiten, eta beti izaten ziran igandeko atsegiñak, aste guziko nekearen ordain pozgarria. Egiaz, aldi aietakoek ez zuten egiten, erritik aienatuta, urrunduta, bizileku berri bat billatzeko ametsik.

Agurtzen zaituztedan apaiz oriek! Arratseko zuen elizkizunok, guztiz dira onuragarriak eta barnerakorrak. Eliz-bazter ori, argi izpi-motel dardaritsu batek erdizka argitua; ixiltasun ospatsu hori, arimari mintzatzen zaizkan kantu eztitsuek bakarrik urratua, edo-ta fededuentzat ain ederki aukeratzen dituzuten itz konsolagarriek etendua...

guzi hori, egia esan bear, unkgarrizko poesiaz igortzia dago eta Jainkoarenganako maitasuna piztuko luke, maitasun hori gizonaren baitan eta berez sorturik baldin ezpalego... Baiñan... illuna da gaua... etxerako bidea, sarritan, luze-luzea... bidetxiorkak irristakorkak, illunbeak bildurgarriak... eta bakarrik ibilli bearrak ikaratzen du neskatilla...

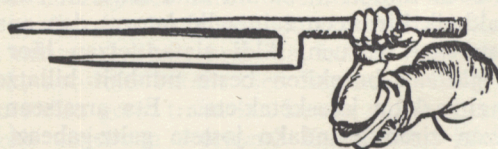
Zenbat eta zenbat ama negarrez, zenbat neska beren buruak izkutatatu naiean eta zenbat aita lotsatuta atzerrira igesiak, gabeko galbideak alde-aurrez ikusi ez dituztelako! A, otoi, egin zadazu grazia, nere alaba, arriskuko ordu oietan etxean egon dedin, gurekin otoitz egiten. Etxe-barnean egiten dan otoitza, gozoagoa bait-zaio Jainkoari.

Gure gizurenaren (9) denboretan, sutondoan egiten ziran, guzien poz aundiz, otoitzak; eta garbirik, mantxarrik gabe gordetzen ziran erlijiozko fedea, bai eta birtuteak ere.

R. BOZAS-URRUTIA.

Itzulgillea.

Madrid'en 1967-Jorraillean.

---

(9) Héroe.